

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ

УДК 001:378.4:37.093:61(09):613(09):613.6(477-25)

**З ІСТОРІЇ КАФЕДРИ ГІГІЄНИ І ЕКОЛОГІЇ № 2
НАЦІОНАЛЬНОГО МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ О. О. БОГОМОЛЬЦЯ ТА ІНСТИТУТУ
МЕДИЦИНИ ПРАЦІ ІМЕНІ Ю. І. КУНДІЄВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ МЕДИЧНИХ НАУК
УКРАЇНИ: НАУКОВО-ДОСЛІДНІ, КАДРОВІ ТА
ОСВІТНІ АСПЕКТИ СПІЛЬНОЇ ВИРОБНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ Й СПІВРОБІТНИЦТВА****Яворовський О. П., Паустовський Ю. О., Никитюк О. А., Шевицова В. М.,
Гончарук Г. О., Зенкіна В. І., Веремей М. І., Шкурко Г. А., Солоха Н. В.,
Брухно Р. П., Зінченко Т. О., Марченко М. Л., Куюн Л. О.,
Голубчикова Т. В., Різник К. С.**

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, м. Київ

Кафедра гігієни і екології № 2 НМУ імені О. О. Богомольця та Інститут медицини праці імені Ю. І. Кундієва засновані в 20-ті роки минулого сторіччя з невеликою різницею в часі як кафедра професійної гігієни Київського медичного інституту та Київський інститут патології і гігієни праці при Київському окружному відділі охорони здоров'я.

Кафедра професійної гігієни КМІ була організована в 1923 році з ініціативи академіка О. В. Корчака-Чепурківського, який завідував кафедрою загальної і соціальної гігієни й започаткував процес її диференціації у профільні гігієнічні. Передумовами для створення профільних гігієнічних кафедр стали спеціальна Постанова Наркомздоров'я УРСР від 22 травня 1919 року «О подготовке санитарных кадров»; сумісне рішення Наркомздоров'я і Головопрофосу України про створення на 5 курсі медичних вишів лікувального, охматдितського та санітарно-профілактичного ухилів і документ Головопрофосу від 7 березня 1924 року «Тези про реорганізацію вищої медичної освіти», які зобов'язували медичні вищі «...давати студенту вміння повністю враховувати професійні, побутові і загальні санітарно-економічні умови, що сприяють як виникненню хвороб, так і попередженню та лікуванню їх...», який визначав подальше завдання кафедри.

Київський крайовий інститут патології і гігієни праці (далі Інститут) був організований згідно з наказом Наркомздоров'я УРСР від 24 листопада

1928 року № 12. Цим наказом затверджувалась структура Інституту (клінічний відділ з поліклінікою, стаціонаром і клінічною лабораторією, відділи медичної статистики, профвідбору і профконсультацій, санітарної освіти), визначались його завдання – вивчення та боротьба з професійними захворюваннями, виробничим травматизмом і професійною інвалідністю.

Незважаючи на те, що ці дві інституції мали й мають різне підпорядкування (у період створення кафедри і медичний інститут – Народний комісаріат освіти, а Інститут – Народний комісаріат охорони здоров'я УСРР; сьогодні НМУ імені О. О. Богомольця – МОЗ України, а Інститут – НАМН України), на всіх етапах історичного розвитку вони вирішували багато спільних виробничих проблем і завдань та плідно співпрацювали.

Слід відзначити, що з перших років існування напрям наукових досліджень кафедри та інституту визначались пріоритетами економічного розвитку країни, які на той час постали. За даними першого завідувача кафедри професійної гігієни професора В. Я. Підгаєцького [1], у 20-ті роки минулого століття в Україні «сільсько-господарський пролетаріат» становив 75 % від усієї кількості робітників (для порівняння у Франції на той час цей відсоток дорівнював 40, в Англії – 10,4), тобто на аграрний сектор припадало близько 3/4 економіки країни. Серед надзвичайного розмаїття видів сільськогос-

подарських культур переважали цукровий буряк, картопля, хміль і тютюн, при вирощуванні яких застосовувалися ручні роботи з високою трудоемістю та переважним (до 80 %) використанням праці жінок. При цьому жодне з питань гігієни та фізіології праці в сільському господарстві на той час не було розроблено.

У зв'язку з цим, співробітники кафедри вже в 1923 році були залучені до вирішення завдань щодо з'ясування з наукових позицій, які чинники та якою мірою впливають на працездатність і продуктивність праці сільгосппрацівників.

До вирішення цієї складної та багатопланової проблеми, крім співробітників кафедри та її лабораторії, до складу якої входили хімічний, фізіологічний, антропометричний відділи й кабінети профвідбору та профхвороб (М. Кудрицького, С. Драпалюка, В. Лебедева, М. Вітте, Лазаркевича, Паламарчука, Гельфонда), професор В. Я. Підгаєцький долучив лабораторію праці Інституту фізичної культури ВУАН, яким він на той час керував, Київську дослідну станцію з вивчення сільськогосподарської праці та кілька філій, секцій і гуртків.

Як зазначав В. Я. Підгаєцький у звіті про роботу кафедри професійної гігієни КМІ за 1923–1929 роки [2], розроблялись такі спільні теми науково-дослідних робіт: «...1) проблеми робочого дня в сільському господарстві (В. Я. Підгаєцький, М. К. Вітте); 2) порошокливість при молотьбі (В. Я. Підгаєцький, М. К. Вітте, Лазаркевич); 3) особливості жіночої праці в сільському господарстві (В. Я. Підгаєцький, С. Драпалюк, М. К. Вітте); 4) стомлюваність робітників у сільському господарстві та методи її дослідження (В. Я. Підгаєцький, С. Драпалюк, М. К. Вітте); 5) харчування сільгоспробітника (В. Я. Підгаєцький, В. О. Лебедев, С. Драпалюк); 6) санітарна характеристика сільськогосподарських робіт (В. Я. Підгаєцький, В. О. Лебедев, М. К. Вітте)».

Підсумком 6-річної наукової праці В. Я. Підгаєцького і очолюваних ним колективів було створення вчення про наукову організацію праці (НОП) у сільськогосподарському виробництві. В основу зазначеного вчення В. Я. Підгаєцьким були покладені результати фізіологічних, біохімічних, гігієнічних, антропометричних та інших досліджень, які дозволили кількісно визначити основні чинники, що впливають на працездатність і продуктивність праці сільгосппрацівників – природно-історичний (агрономічний – щільність і засміченість ґрунту),

метеорологічний і кліматичний, фізіологічний (тяжкість, організація, режим праці і відпочинку), ергономічний (параметри знарядь праці) і, власне, людський (морфо-функціонально-фізіологічною класифікацією, запропонованою кафедрою, передбачалось виділення 6 біотипів працівників: *t. digestiores*, *t. muscularis*, *t. cerebrialis*, *t. respiratorius*, *t. astenicus* та мішані типи).

Крім того, професор В. Я. Підгаєцький у 1923–1927 роках першим запровадив санітарне описання детальної професії (професіограми) як специфічний метод гігієни праці. Він уперше у вітчизняній медицині порушив проблему жіночої праці, науково обґрунтував оптимальні ергономічні параметри для знарядь праці (сапи, лопати, вил-копачів) і сільськогосподарського реманенту (плугів різних типів), першим в Україні створив і апробував засіб індивідуального захисту (ЗІЗ) органів дихання, очей і шкіри (спеціальний захисний костюм), який поклав початок масовому виготовленню ЗІЗ для сільськогосподарських працівників.

Результати цих досліджень знайшли відображення у багатьох наукових статтях та монографіях [3–12]. У 1923 році матеріали досліджень експонувались на Першій всесоюзній сільськогосподарській та кустарно-промисловій виставці в Москві й були удостоєні диплома. У 1927 році В. Я. Підгаєцький брав участь у роботі III Міжнародного конгресу з наукової організації праці в Римі, де він виступав з доповіддю «Проблеми фізіологічної організації жіночої праці на цукрових плантаціях» німецькою мовою, після чого був запрошений стати членом Лондонського інституту індустріальної психології.

Однак у зв'язку з арештом В. Я. Підгаєцького та М. Кудрицького у жовтні 1929 року цей розпочатий і розвинутий кафедрою науковий напрям було згорнуто. Лише наступник В. Я. Підгаєцького В. О. Лебедев у подальшому продовжив дослідження впливу умов праці і побуту селян на хірургічну захворюваність, гнійничкові хвороби шкіри, сибірську виразку та сказ, а також розповсюдження серед сільського населення виробничого травматизму. Слід зазначити, що це були перші епідеміологічні дослідження, спрямовані на оцінку популяційного здоров'я сільського населення, які проводились кафедрою ще в довоєнний період.

Хоча дослідження щодо розв'язання проблеми праці сільського населення кафедрою практично були припинені, питання гігієни та охорони праці

сільськогосподарських працівників були пріоритетним науковим напрямом уже з перших днів створення Інституту – з осені 1928 року.

Як зазначав академік Ю. І. Кундієв у своїх монографіях, присвячених створенню й становленню Інституту: «Для проведення досліджень умов праці на сахарних заводах і в сільському господарстві були створені опорні пункти в г. Кагарлыкє и с. Демидовичи Киевской области. Возглавить Кагарлыкский пункт был приглашен молодой районный санитарный врач из г. Ржищева Г. Х. Шахбазян, спустя два года он возглавил лабораторию производственного микроклимата, а затем — Институт» [13, 14].

Тут слід зазначити, що створення відділу фізіології праці в Інституті, який розпочинав повномасштабну роботу, було доручено співробітнику професора В. Я. Підгаєцького – М. К. Вітте. Виходець з кафедри професійної гігієни КМІ М. К. Вітте у подальшому став видатним українським фізіологом, одержав високе державне звання «Заслужений діяч науки».

Саме в Інституті М. К. Вітте займався поглибленою розробкою питань створення класифікації сільськогосподарських робіт за ступенем тяжкості за критерієм енерговитрат, рекомендаціями щодо використання праці вагітних, раціоналізацією праці і відпочинку, фізіологією теплообміну, фізіологією розумової праці.

У 1930 році при створенні в КМІ санітарно-гігієнічного факультету кафедру професійної гігієни було перейменовано в кафедру гігієни праці, яку з 1931 року очолював В. О. Лебедев. До штату кафедри для роботи на науково-педагогічних посадах, крім інших, були залучені доцент В. П. Горев (директор Інституту) і доцент С. А. Гальберштат (науковий співробітник Інституту). Це дало змогу підсилити не тільки педагогічний, а й науковий потенціал кафедри, яка постраждала, втрапивши В. Підгаєцького та М. Кудрицького. Був сформований новий науковий напрям – токсиколого-гігієнічна оцінка ртуті та її сполук. Завідувач кафедри В. О. Лебедев у 1941 році завершив виконання кандидатської дисертації «Отравление ртутью в промышленности и меры борьбы с ним», яку захистив у 1945 році.

У цей період сумісними зусиллями представників кафедри і Інституту (В. О. Лебедев, І. В. Колодій, С. М. Гольберштат) був створений рукопис «Підручник з профгігієни для медичних техніку-

мів», проте, ця праця з невідомих сьогодні причин не була видана.

Аналіз наукових видань Інституту цього періоду, названого Ю. І. Кундієвим «30-е ударные и трагические», свідчить про його серйозні успіхи та здобутки. Цей період був ознаменований виданням першої «Сільськогосподарська праця» і другої «Гігієна праці в соціалістичному сільському господарстві» (1936 р.) збірки наукових праць Інституту, низки наукових публікацій. Матеріали зазначених видань свідчать, що вже впродовж перших років свого існування Інститут одержав вагомі досягнення в питаннях фізіології м'язової працездатності, фізіології теплообміну, токсикології ртутьорганічних фунгіцидів. Практика отримала рекомендації щодо оздоровлення умов праці в сільському господарстві й на цукроварнях, з профілактики травматизму при роботі на сільськогосподарських машинах тощо.

Характеризуючи досягнення Інституту в питаннях гігієни села та сільськогосподарського виробництва, Ю. І. Кундієв у своїй доповіді до 80-річчя Інституту зазначав, що майже все санітарне законодавство стосовно сільськогосподарського виробництва колишнього СРСР і те, що на той час діяло в Україні, було створено в Інституті на основі його власних наукових досліджень. Далі Ю. І. Кундієв зазначав, що ситуація на селі докорінно змінилася до кращого, але цей напрям, на його думку, повинен і надалі розвиватися. Цілком погоджуючись з тезою академіка Ю. І. Кундієва, вважаємо справедливим відзначити й те, що біля витоків цього напрямку поряд зі співробітниками Інституту стояв також професор В. Я. Підгаєцький і колектив очолюваної ним кафедри професійної гігієни КМІ.

Під час війни та евакуації спочатку до м. Харкова, а потім до м. Челябінська кафедру гігієни праці було об'єднано з іншими профільними в кафедру загальної гігієни, яку очолював професор П. І. Баранник.

З ініціативи Л. І. Медведя співробітники об'єднаної кафедри проводили комплексні клініко-гігієнічні дослідження на оборонних підприємствах південного Уралу з метою наукового обґрунтування оздоровчих заходів, спрямованих на поліпшення умов праці. Зокрема, це зумовлювалось тим, що у працівників гарячих цехів внаслідок довготривалого перебування на ногах, розвивалось захворювання, яке одержало назву «гемо-

рагічної набряклої еритеми». Сумісними зусиллями співробітників гігієнічних, клінічних і теоретичних кафедр КМІ були розроблені та впроваджені відповідні лікувально-профілактичні рекомендації. Тобто й у важких умовах евакуації гігієністи КМІ на чолі з директором Л. І. Медведом не тільки готували лікарів для фронту, а й вирішували нагальні наукові завдання — збереження здоров'я працівників тилових промислових підприємств.

Кафедра гігієни праці відновила свою роботу як профільна гігієнічна після повернення з евакуації в грудні 1943 року. Її очолив на той час доцент Л. І. Медведь. Діяльність Інституту була відновлена в липні 1944 року під керівництвом демобілізованого М. К. Вітте.

Післявоєнний період виявився особливо сприятливим і плідним у розвитку співробітництва кафедри гігієни праці КМІ та Інституту гігієни праці та професійних захворювань.

Ідея зміцнення співробітництва належала Льву Івановичу Медведю, яка знайшла позитивний відгук і підтримку тогочасного директора Інституту Г. Х. Шахбазяна. Вона полягала в об'єднанні виробничих баз, наукових напрямів і створенні відповідних умов для залучення до наукової роботи профорієнтованої, здібної, талановитої молоді.

Перш за все, у 1949 році кафедра була переміщена з приміщення Київського медичного інституту по бульвару Тараса Шевченка, 1 у будівлю Інституту по вулиці Чкалова, 33, що дало змогу перейти з тісних навчальних приміщень, де заняття проводились винятково лабораторно-семінарським методом, у добре оснащені науковою апаратурою лабораторії, співробітники яких систематично разом з викладачами та студентами здійснювали виходи й виїзди на виробничі об'єкти. Навчальний процес перетворювався з пасивно-споглядального в активно-пізнавальний. Крім того, це дозволило кафедрі не тільки використовувати апаратуру Інституту, а й формувати власну сучасну й потужну матеріально-технічну базу.

По-друге, з ініціативи Л. І. Медведя основним напрямом наукової діяльності кафедри було поглиблене санітарно-токсикологічне вивчення ртутьорганічних, хлорорганічних та інших синтезованих на той час отрутохімікатів, упроваджуваних у сільськогосподарське виробництво для боротьби з шкідниками та збудниками хвороб сільськогосподарських культур. Ці роботи стали продовженням експериментальних і натурних досліджень, що

виконував Л. І. Медведь ще в 1930-ті роки в токсикологічній лабораторії Київського інституту гігієни праці та профзахворювань під керівництвом професора Г. Л. Шкавери, але вже на більш сучасному для того часу науковому рівні.

У 1947–1950 роках при кафедрі працював науковий студентський гурток. У період завідування кафедрою Л. І. Медведом студенти виконали понад 40 наукових робіт, частина яких була опублікована. Багато гуртківців кафедри стали відомими висококваліфікованими науковими працівниками (Л. Добровольський, К. Врочинський, А. Поплавський, К. Дурманов, І. Векслер та ін.) [15].

Таким чином, Л. І. Медведь генерував і втілював у життя не тільки новаторські наукові, а й освітньо-педагогічні ідеї. Він на чотири десятиріччя випередив свого учня, колегу і друга — ректора НМУ імені О. О. Богомольця Є. Г. Гончарука в питаннях створення навчально-науково-виробничих комплексів на базі окремих кафедр університету і відповідних науково-дослідних інститутів. Як відомо, за ініціативою академіка Є. Г. Гончарука в кінці 1980-х на початку 1990-х років були створені навчально-науково-виробничі комплекси «Нейрохірургія» і «Урологія», очолювані на той час відомими вченими А. П. Ромодановим та О. Ф. Возіановим.

Торкаючись питань співробітництва кафедри й Інституту в подальший період, коли після Л. І. Медведя кафедру очолювали Г. Х. Шахбазян (1952–1972 рр.), а потім А. М. Шевченко (1972–1993 рр.), а також характеризуючи сьогодення, слід зазначити, що воно завжди було й залишається органічним, багатовекторним і плідним.

Перш за все, слід відзначити, що в 1952 році Інститут очолив Л. І. Медведь, а завідувачем кафедри став Г. Х. Шахбазян. Такий обмін посадами, здійснений з боку перших осіб, які на той час очолювали зазначені структури, на нашу думку, не тільки пов'язали кафедру та Інститут, так би мовити, «генетично», але й розкрили нові додаткові можливості для подальшого креативного розвитку кожної з них.

Зокрема, це дозволило, об'єднавши наукові нароби кафедри й Інституту в питаннях гігієни та токсикології пестицидів, започаткувати спільний потужний науковий напрям, який дозволив Л. І. Медведю в 1964 році створити унікальний науково-дослідний інститут — ВНДІПІНТОКС (Всесоюзний НДІ гігієни і токсикології пестицидів, полімерів і пластичних мас).

Наступні кроки, які зміцнювали кадровий зв'язок між кафедрою та Інститутом були такі. У 1956 році після аспірантури під керівництвом Г. Х. Шахбазяна захистив кандидатську дисертацію «Вопросы профилактики силикоза при добыче кварцитов открытым способом» А. М. Шевченко. У 1969 році А. М. Шевченко захистив докторську дисертацію, пройшов шлях від завідувача лабораторії до директора Криворізького НДІ промислової медицини, а з 1972 року понад 20 років очолював кафедру.

Після аспірантури та захисту кандидатської дисертації «К вопросу о влиянии высокой температуры окружающего воздуха на мышечную работоспособность человека» (1962 р.), виконану під керівництвом М. В. Лейника й доктора біологічних наук Н. М. Петруня, на кафедру перейшла працювати Г. О. Гончарук. Доцент Г. О. Гончарук віддала науково-педагогічній роботі на кафедрі близько 60 років і зараз перебуває на заслуженому відпочинку.

У 1970-ті роки на викладацьку роботу на кафедрі перейшли наукові вихованці Інституту, кандидати медичних наук Г. А. Шкурко та А. З. Мариняко (наукові керівники: проф. І. І. Брашнава та О. О. Меньшов).

З 2011 року на посаду асистента кафедри перейшла співробітниця Інституту М. Л. Марченко, яка під керівництвом академіка І. М. Трахтенберга захистила кандидатську дисертацію «Культура клітин людини як альтернативний метод в комплексній токсиколого-гігієнічній оцінці сполук важких металів».

Паралельно відбувався зворотний процес. У середині 1960-х років з кафедри гігієни праці на роботу в Інститут перейшла кандидат медичних наук В. В. Паустовська, яка стала співробітником лабораторії промислової токсикології, доктором медичних наук, відомим фахівцем у галузі гігієни та токсикології інгібіторів корозії металів.

У 1972 році з посади професора кафедри гігієни праці і профзахворювань на посаду завідувача зазначеної лабораторії Інституту перейшов І. М. Трахтенберг, який віддав науковій і педагогічній роботі на кафедрі в КМІ понад 25 років. Він став видатним гігієністом і токсикологом, наукові розробки якого визнані не тільки в Україні, на теренах колишнього СРСР, а й у світі. Ісаак Михайлович розробив концепцію дії на організм людини хімічних факторів малої інтенсивності, розвинув і вдосконалив теорію та методику гігієнічного нормування шкідливих хімічних речовин у виробничому середовищі та

об'єктах довкілля, створив учення про токсикологію сполук важких металів, механізми виникнення патологічних порушень хімічної етіології, механізми та прояви кардіовазотоксичної дії екзогенних хімічних чинників.

З особливою приємністю хочемо відзначити, що в цьому році разом з 95-річчям кафедри і 90-річчям Інституту ми відзначаємо 95-річний ювілей Ісаака Михайловича Трахтенберга. Зичимо ровеснику кафедри, видатному вченому і непересічній особистості доброго здоров'я й подальшого творчого довголіття.

Один з аспектів співробітництва кафедри гігієни праці і професійних хвороб та Інституту полягає у підготовці наукових кадрів, зокрема, в участі обох структур у традиційних щорічних конференціях молодих вчених і спеціалістів, а також наукових конференціях і зібраннях, присвячених пам'ятним датам і видатним особистостям.

Зокрема, з науковими доповідями на конференціях, які організувались Інститутом впродовж останніх двох десятиліть, з науковими повідомленнями, що були присвячені фрагментам їхніх дисертаційних робіт, виступали викладачі кафедри та аспіранти: професор Ю. О. Паустовський, доцент В. І. Зенкіна, асистенти Т. О. Зінченко, Н. В. Соколоха, Р. П. Брухно, Д. М. Москаленко, М. В. Вертеленко, В. В. Загородній, М. О. Гайворонська, доцент Н. В. Гречківська, доцент С. Г. Сова, доцент О. О. Карлова, асистент О. М. Арастумян, асистент О. Ю. Алексійчук та інші. Усі вони одержали наукові ступені, успішно займаються науково-педагогічною роботою й продовжують наукові пошуки, часто з традиційним спільним використанням науково-дослідницького потенціалу кафедри та Інституту.

Л. І. Медведь, Г. Х. Шахбазян і Ю. І. Кундієв упродовж багатьох десятиліть брали активну участь не тільки у підготовці наукових кадрів як керівники кафедри й Інституту, а й в атестації кандидатів і докторів медичних і біологічних наук як члени Спеціалізованої вченої ради санітарно-гігієнічного (нині 4 медичний) факультету.

До 1976 року, коли в Інституті гігієни праці і профзахворювань була створена власна Спеціалізована вчена рада, захист дисертаційних робіт співробітників як кафедри, так і Інституту з гігієни і профпатології здійснювався в цій раді. Саме в цій спецраді Ю. І. Кундієв у 1955 році захистив кандидатську дисертацію (головою був

проф. П. І. Баранник), а в 1967 році — докторську дисертацію (голова — проф. О. С. Сокол). У цій самій Спеціалізованій ученій раді захистив свою кандидатську дисертацію (у 1970 р.) нинішній директор Інституту, член-кореспондент НАМН України В. І. Чернюк.

Характеризуючи співробітництво в частині освітньої діяльності, слід зазначити, що з часів Льва Івановича Медведя кафедра підтримує закладену ним традицію використання баз лабораторій Інституту медицини праці для підготовки лікарів-гігієністів як на додипломному, так і післядипломному етапах навчання. Особливо це стосується підготовки лікарів-гігієністів в інтернатурі на очному циклі їхнього навчання на гігієнічних кафедрах КМІ.

Як відомо, якість навчальної діяльності будь-якої кафедри визначається складом науково-педагогічних працівників, її матеріально-технічним оснащенням та інформаційним забезпеченням, у першу чергу наявними якісними підручниками та посібниками.

Приємно відзначити, що останні підручники нового покоління з загальної гігієни та гігієни праці створювались і видавались сумісними зусиллями викладачів кафедри гігієни праці і професійних хвороб і співробітників Інституту медицини праці.

Зазначене стосується, у першу чергу, удостоєного Державної премії України в галузі науки і техніки за 1997 рік підручника «Загальна гігієна. Пропедевтика гігієни» (Київ, «Вища школа», 1995 р., за редакцією Є. Г. Гончарука). У цьому підручнику вперше в історії профілактичної медицини сформульовані закони гігієни, а глави, які стосуються питань профілактичної токсикології, написані за участю Ю. І. Кундієва.

Ще один підручник, який одержав статус національного, це підручник «Гігієна праці» за редакцією академіка НАН і НАМН України, професора Ю. І. Кундієва та члена-кореспондента НАМН України, професора О. П. Яворовського (Київ, «Медицина», 2011 р., 904 с.). Він підготовлений фахівцями кафедри гігієни праці і професійних хвороб НМУ імені О. О. Богомольця, Інституту медицини праці НАМН України, зокрема, нині директором членом-кореспондентом НАМН України, професором В. І. Чернюком і співробітниками інших провідних ВНМЗ України.

Заслуговує на увагу ще один спільний напрям, який має не тільки науково-історичне, а й високе

морально-етичне та духовне значення. Це спільні наукові дослідження, присвячені видатним діячам гігієнічної науки, які постраждали від репресій комуністичного режиму.

Завдяки спільній праці завідувача кафедри гігієни праці і профхвороб професора О. П. Яворовського та історика доцента І. М. Сахарчука з академіком Ю. І. Кундієвим та академіком НАМН України І. М. Трахтенбергом була проведена глибока історична розвідка, яка дозволила повернути українській науці та медичній громадськості імена безвинно засуджених, а згодом розстріляних професорів В. Підгаєцького, В. Удовенка, в'язня сталінських концтаборів М. Кудрицького. За матеріалами цих досліджень опубліковано низку монографій, а саме: «Володимир Підгаєцький: повернення із забуття» (Київ, 2008 р., 324 с.); «Доля родини репресованого вченого-гігієніста» (Київ, 2009 р., 110 с.); «Микола Кудрицький. Лікар, педагог, вчений» (ТОВ «Макклаут», 2009 р., 156 с.); «Батько і син Підгаєцькі: дві долі» (Житомир, «Полісся», 2012 р., 396 с.); «Володимир Удовенко: життєпис репресованого професора-гігієніста» (Вінниця, «Нова Книга», 2012 р., 376 с.).

Приємно відзначити, що за цикл наукових праць «Репресовані і реабілітовані вчені-гігієністи: повернення забутих імен і наукових пріоритетів» автори цього історичного дослідження у 2007 році були удостоєні академічної премії Президії НАМН України.

Характеризуючи навчальну роботу кафедри на сучасному етапі слід відмітити, що вона має свої особливості, які зумовлені реформуванням системи охорони здоров'я та вищої медичної освіти відповідно до європейських і світових вимог.

По-перше реорганізація Державної санітарно-епідеміологічної служби України, проведена відповідно до відомої постанови КМ України, призвела до передачі функцій Держсанепіднагляду від МОЗ України до Державної служби України з питань праці (Мінсоцполітики) та Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Мінагрополітики), у структурах яких мають працювати лікарі-гігієністи.

По-друге, постановами КМ України, які стосуються затвердження переліку нових медичних спеціальностей, фах «медико-профілактична справа» взагалі не передбачений, а нова спеціальність «громадське здоров'я» не віднесена до медичних.

Крім того, Центр громадського здоров'я сьогодні не розробив і не затвердив на державному рівні освітніх стандартів підготовки бакалаврів, магістрів і докторів філософії (PhD), стандартів з громадського здоров'я, що також передбачено відповідною постановою КМ України.

Усе це призвело до того, що три останніх роки поспіль у жодному ВНМЗ України не здійснюється набір на підготовку лікарів-профілактиків по спеціальності «медицина» зі спеціалізацією на VI курсі «медико-профілактична справа». Профільні гігієнічні кафедри, які залишилися в НМУ імені О. О. Богомольця, перейменовані, зокрема, кафедра гігієни праці і професійних хвороб одержала нову назву — гігієни і екології № 2.

Змінився і предмет викладання на кафедрі. Сьогодні науково-педагогічні працівники кафедри викладають навчальні дисципліни «гігієна та екологія» для студентів 4 медичного (колишнього медико-профілактичного) факультету та медичного факультету № 2 (лікувальна справа) і «охорона праці в галузі» — для студентів усіх факультетів, крім фармацевтичного. Кафедра практично припинила викладання питань «гігієни праці» лікарям-інтернам зі спеціальності «загальна гігієна» через їхню відсутність.

Таким чином, співробітництво кафедри й Інституту в питаннях навчальної роботи зі студентами та лікарями-інтернами сьогодні значно скоротилось. Проте сподіваємось, що це не затягнеться надовго. Тим більше, що Інститутом медицини праці імені Ю. І. Кундієва НАМН України підготовлений і поданий до КМ України проект постанови «Про схвалення Концепції відновлення системи медицини праці в Україні та здійснення профілактичних заходів щодо запобігання професійним захворюванням і професійним отруєнням у працівників, зайнятих на виробництвах зі шкідливими умовами праці».

Слід констатувати, що всупереч труднощам, які доводиться долати усім ВНМЗ і НДІ в умовах реформування системи охорони здоров'я, освіти і науки, кафедра та Інститут намагаються зміцнити

наукове співробітництво, вирішуючи спільні дослідницькі проблеми різноаспектно, але досягаючи однієї мети.

Прикладом зазначеного положення можуть слугувати виконані нещодавно дві кандидатські дисертації аспірантом НМУ імені О. О. Богомольця Н. В. Солохою «Фізіолого-гігієнічні і токсикологічні аспекти профілактики впливу нанопорошків дисиліциду хрому та нітриду титану на організм працівників» та аспірантом ІМП імені Ю. І. Кундієва НАМН України Н. А. Мельник «Токсиколого-гігієнічна характеристика хронічного впливу наночастинок сульфідів свинцю на непошкоджену шкіру та критерії оцінки їх небезпеки (експериментальне дослідження)». Присвячені питанням нанотоксикології та нанобезпеки, ці дві роботи не тільки дозволили визначити ступінь і характер токсичної дії нанометалів, розкрити механізм їхньої токсичної дії, провести гігієнічне нормування у виробничому середовищі, а й здійснити прогнозування токсичності залежно від розмірів наночастинок.

Зазначені вище та виконані раніше дослідження співробітників кафедри та Інституту дозволили під керівництвом Ю. І. Кундієва створити надзвичайно цінний для практичного використання спільний документ «Методичні вказівки: гігієнічне нормування та контроль наноматеріалів у виробничому середовищі».

Крім того, спільними зусиллями співробітників кафедри та Інституту сьогодні проводиться відповідальна й копітка робота зі створення Національного списку ГДК шкідливих хімічних речовин у повітрі робочої зони, розробці інших нормативно-правових документів.

Підбиваючи підсумок усьому викладеному вище, можна зробити висновок про те, що в усі періоди існування співробітництво в наукових, кадрових і освітніх питаннях допомагало як кафедрі, так і Інституту успішно і ефективно вирішувати ті виробничі завдання, які ставились перед ними історичною дійсністю і самим життям. Сподіваємось, що і в подальшому воно буде зміцнюватись і розвиватись.

Література

1. Подгаецкий В. Я. Научная организация труда в сельском хозяйстве. Москва : ИКРКИ, 1924. 136 с
2. Підгаєцький В. Я. З життя Київського медичного інституту. Робота кафедри професійної гігієни Київського медичного інституту за 1923–

1929 рр. Українські медичні вісті. 1929. № 4–6. С. 183–187.

3. План та програми роботи Київської досвідної станції по НОП в С.Г. при Укрбюро Всєробітземлісу. Підгаєцький В. Я. Київ, 1923. ЦДАВО України. Ф. 2841. Оп. I. Спр. 725. Арк. 105–109.

4. Підгаєцький В. Я. До характеристики харчування робітників на сільгоспах УСРР у 1923–1924 рр. Українські медичні вісті. 1925. № 1. С. 198–207.

5. Підгаєцький В. Я. Жіноча праця в сільському господарстві. Життя й революція. Київ, 1925. № 10. С. 154–172.

6. Підгаєцький В. Я. Заходи по оздоровленню праці при молотбі. Українські медичні вісті. 1926. № 6. С. 115–127.

7. Подгаецкий В. Я. Материалы по вопросу о применении рабочего дня различной продолжительности в сельском хозяйстве. Гигиена труда. Москва, 1926. № 1.

8. Подгаецкий В. Я. О методах санитарного изучения сельскохозяйственного труда. Профилактическая медицина. 1927. № 4. С. 57–75.

9. Підгаєцький В. Я. Санітарна характеристика сільськогосподарських робітників (санітарні норми, напрямки та методи дослідження): Звіт за наукове відрядження до Німеччини, Італії та Польщі 1927 р. Київ, 1928. 28 с.

10. Подгаецкий В. Я. Применение индивидуальных защитных приспособлений рабочими у паровых молотилок. Труды II Всесоюзного съезда по профгигиене. Москва, 1928.

11. Подгаецкий В. Я. Что такое научная организация труда (НОТ). Харьков, 1925. 102 с.

12. Підгаєцький В. Я. Гігієна сільськогосподарської праці: Науково-популярний нарис. Держ. наук.-метод. комітет Наркомосвіти УСРР дозволив до вжитку як посібник для сільськогосподарських та педагогічних ВУЗів. Харків: Рад. селянин, 1928. 83 с.

13. Кундієв Ю. І. Медицина праці – п'ятдесятирічний досвід. Київ: ВД «Авіцена». 2002. 672 с.

14. Кундієв Ю. І. Інститут сквозь призму епох. Київ: ВД «Авіцена». 2014. 352 с.

15. Кафедра гігієни труда 125 лет Киевскому медицинскому институту. Сб. науч. трудов. Киев: Здоров'я. 1966. С. 117–120.

Надійшла: 5 листопада 2018 р.

Контактна особа: Яворовський Олександр Петрович, академік НАМН України, кафедра гігієни і екології № 2, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, буд. 34, просп. Перемоги, м. Київ, 03057. Тел.: + 38 0 44 454 49 30.